

Tina Bilban

ZAKAJ JE DOBRO BRATI KAKOVOSTNE POUČNE KNJIG

Prispevek izpostavlja vprašanje, zakaj, če sploh, je dobro brati kakovostne poučne knjige. Najprej se ustavi ob vprašanih, kaj sploh je poučna knjiga ter kakšna naj bi bila kakovostna poučna knjiga. Nato pa pri odgovarjanju na naslovno vprašanje sledi predpostavkama, da poučne knjige nagovarjajo specifično skupino bralcev ter spodbujajo in negujejo specifične veščine branja in razumevanja.

The article discusses the benefits of reading quality instructive books. It first deals with the characteristics of quality instructive books, answering the question with the hypotheses that instructive books are aimed at specific target groups of readers, and that they enhance and foster specific reading and comprehension skills.

Uvod

Pričujoči prispevek izhaja iz teze, da je dobro brati kakovostne poučne knjige. Pri tem izhodiščno tezo najprej razstavi na njene sestavne dele in odgovarja na vprašani *kaj sploh so poučne knjige in kakšne naj bi bile kakovostne poučne knjige*. Nazadnje pa se sooči z vprašanjem *zakaj naj bi bilo dobro brati kakovostne poučne knjige*. Pri tem poučno knjigo pretresa v kontekstu branja otroške in mladinske literature v sodobnem kontekstu.

1 Kaj so poučne knjige

Izraz poučne knjige se je v slovenskem prostoru uveljavil na področju otroške in mladinske literature kot protipol leposlovja (glej npr. Bilban 2014, Lavrenčič Vrabc & Mlakar 2019, 2018, 2017, 2016, 2015, 2014, 2013, Kemperle et al 2012, 2011). Označuje vrsto knjižnih izdaj za mlade, ki imajo svoje specifično mesto na policah knjižnic (in posledično tudi v *Priročnikih za branje kakovostnih mladinskih knjig*) in knjigarn, v učnem programu, v zavesti strokovnjakov, mentorjev branja in (mladih) bralcev. Hkrati pa gre za pojem, ki se izogiba trdni definiciji. Čeprav je pojem največkrat določen prav v odnosu do leposlovja, se poučne knjige neredko zlivajo z leposlovnimi in, v različnih kontekstih, posamezna knjižna dela skačejo z ene police na drugo.

Ko govorimo o literaturi za odrasle, se izraz poučna literatura načeloma ne uporablja. Tako lahko sklepamo, da izraz poučna knjiga vsebuje tudi podatek, da gre za knjigo, ki primarno nagovarja mladega bralca. Knjige, ki bi jih lahko na podlagi načina in predmeta obravnave vzporejali s poučnimi knjigami, a primarno nagovarjajo odrasle bralce, najpogosteje označuje izraz stvarna literatura. Tako kot poučna knjiga je tudi izraz stvarna literatura določen v odnosu do leposlovja, v različnih kontekstih pa zajema različne spektre knjižnega ustvarjanja. Tako med stvarno literaturo včasih vključujemo tudi esejistiko, ki bi jo lahko razumeli kot stično (ali pa eno od stičnih področij) stvarne literature z leposlovjem. Vsekakor pod stvarno literaturo vključujemo poljudnoznanstvene knjige, ki so včasih bolj, drugič manj literarizirane in hkrati enkrat bolj, drugič manj strokovne. Tako se včasih med stvarno literaturo vključuje tudi znanstveno literaturo ali pa se stvarna literatura pojavlja kot most med znanstveno literaturo in leposlovjem. Podobno vprašljiva je umestitev priročnikov, od kuharskih knjig in turističnih vodikov do priročnikov za samopomoč, ki se (tako v knjigarnah kot na spletu ali v knjižnih revijah) bodisi pojavljajo ob boku stvarne literature ali pa kot njen sestavni del – nenazadnje so tudi ti enkrat bolj, drugič manj literarizirani in/ali strokovni. Ko primerjamo tako določeno množico knjig, ki jih (lahko) uvrščamo med stvarno literaturo, s knjižnim izdajami, ki so, npr. v *Priročnikih za branje kakovostnih mladinskih knjig*, umeščene med poučne knjige, ugotovimo, da poučna knjiga zajema vse te zahtevnostne stopnje: knjige, ki jih označujemo kot poučne, nagovarjajo tako bodoče bralce esejistike in (poljudno)znanstvene literature kot priročnikov.

Podobno kot skok k literaturi, ki primarno nagovarja odrasle bralce, tudi skok v drug kulturno-jezikovni prostor prinese možnost za primerjavo s sorodnimi izrazi in s tem podlago za premislek definicije poučne knjige. Tako se v angleščini, ki ima v zadnjem času na slovenski književni prostor verjetno največji vpliv (nenazadnje iz angleščine prihaja daleč največji delež prevedenih poučnih knjig (glej npr. Lavrenčič Vrabec & Mlakar 2019, 2018, 2017), uporabljata izraza *nonfiction* in *information(al) book*. Oba izraza zajemata tako ustrezno literaturo za otroke kot za odrasle. Znova gre za izraza, ki sta osnovana prav na protipostavljanju leposlovja – *fiction* in poučnih knjig – *nonfiction/informational book*. Že sam direktni prevod izraza *nonfiction* nakazuje, da gre za nekaj, kar ni fiktivno – izmišljeno. Bistvena lastnost *nonfiction* je resničnost informacij, ki jih podaja. Če se informacija, ki jo poda takšno delo, izkaže za neresnično, tega ne moremo pripisati umetniški svobodi (kot v primeru t. i. *fiction*), temveč gre za zmotno prepričanje ali laž. Izraz ni povsem zamenljiv z izrazom poučna literatura. V tej skupini najdemo tudi dela, ki jih v slovenskem prostoru (na primer znotraj kategorizacije literature v večini knjižnic ali pa v *Priročniki za branje kakovostnih mladinskih knjig*) uvrščamo med literarna dela – spomine, dnevniške zapise – npr. *Dnevnik Ane Frank*.

Izraz *nonfiction*, ki se naslanja na eno, bistveno lastnost tovrstne literature, je manj ohlapno, mehko definiran kot pa slovenski izraz poučna knjiga (pa tudi kot izraz stvarna literatura). Posledično se, z razvojem literature in pojavljanjem hibridnih žanrov, očitneje pokaže kot problematičen. Kam na primer uvrstiti dela, ki so primarno namenjena informiranju, izobraževanju, a resnične informacije prepletajo z nedvomno izmišljenimi, fikcijo z ne-fikcijo, z dejstvi. Tako se na primer serija knjig, ki sta jo ustvarila Stephen in Lucy Hawking – prvi del ima naslov *George's Secret Key to the Universe* (v slovenščini *Jure in zakladi vesolja*) najpogosteje umešča med *nonfiction*, čeprav gre za delo, ki opisuje dogodivščine dečka Georga/Jureta, ki

potuje po vesolju, rešuje Zemljo itn. Avtorja klasično znanstvenofantastično zgodbo (t. i. *science fiction*) prepletata z izčrpnimi informacijami o astrofiziki, *fiction* z *nonfiction*, pri čemer je posledično umestitev v eno od skupin problematična.

V tem smislu manj problematičen, a redkeje uporabljan, je izraz *informational book*, tudi *information book*, ki je hkrati tudi bolj soroden našemu izrazu poučna knjiga, načeloma pa v angleško govorečem okolju označuje bolj ali manj iste oznake kot izraz *nonfiction*.

Kratek razgled na sorodne izraze terminu poučna knjiga nam je do določene mere omogočil tudi boljše razumevanje samega termina poučna knjiga. Ob skupnem premisleku izrazov poučna in stvarna literatura, ugotovimo, da termin poučna knjiga že zajema ohlapno starostno omejitev bralcev, ki jih tovrstna literatura nagovarja. Kot pove že sam izraz poučna knjiga, gre za literaturo, ki je, oz. ima možnost, da je, za bralca poučna; poučnost je ena od njenih osnovnih značilnosti. Bližina z izrazom *nonfiction* nakazuje pomen resničnih informacij za tovrstno literaturo. A medtem ko je definicija *nonfiction* predvsem ontološka – nanaša se na sestavne dele samega književnega dela, na resničnost informacij, ki ga sestavljajo, je definicija poučne knjige primarno epistemološka – nanaša se na odnos med bralcem in knjigo, na možnost tovrstne literature, da bralca pouči oz. na željo bralca, ki seže po tovrstni literaturi, da bi bil poučen. Poučno knjigo bi tako lahko opisali kot knjigo »za otroke in mladino, ki primarno izhaja iz dejanskih informacij o našem okolju in nas samih, njihovo podajanje ni podrejeno literarni obdelavi, njen glavni vzgib pa je informiranje, lahko tudi motiviranje, torej predvsem poučevanje.« (Bilban 2014)

Prav epistemološka narava definicije poučne knjige, ki izhaja iz razmerja med bralcem in knjigo, dovoljuje, da izraz poučna knjiga v različnih kontekstih označuje različna dela, hkrati pa se spreminja tudi naše razumevanje tega, kaj vse spada na police s poučnimi knjigami. Pri tem imajo pomembno vlogo tudi hibridi, kakršen je na primer že omenjeni *Jure in zakladi vesolja* Stephena in Lucy Hawking, ki vedno znova premikajo meje ali pa celo postavljajo pod vprašanje potrebo po (trdni) klasifikaciji.

Kratek pretres področja poučne knjige (in presečnih področij) prinaša tudi ugotovitev, ki bo bistvena pri pretresu vprašanja *kakšna naj bi bila kakovostna poučna knjiga*. Poučna knjiga je namreč knjiga na preseku: je knjiga, ki združuje elemente leposlovja, s katerim je vseskozi v sogovoru, se z njim povezuje, a od njega hkrati razlikuje s strokovnim znanjem in pedagoškimi spretnostmi – razumevanjem ciljne publike in njenega načina razmišljanja.

2 Kakšna naj bi bila kakovostna poučna knjiga

Recepta, ki bi do potankosti opisal vse potrebne sestavine kakovostne poučne knjige, tako kot tudi sicer, ko govorimo o izjemni literaturi, seveda ni. Kar pa, po drugi strani, ne pomeni, da je ocena arbitrarna.

Poučna knjiga je vsekakor knjiga na preseku, pri tem pa je bistveno, da je vsak od elementov (od teksta do ilustracije, shematskih prikazov, oblikovanja itn.) na vseh področjih – lahko bi jih npr. poimenovali umetniški, strokovni in pedagoški – izveden brez kritičnih pomanjkljivosti.

Kakovostna poučna knjiga omogoča užitek v branju, ki je značilen tudi za branje kakovostnega leposlovja: užitek v estetski, spoznavni in etični komponenti

(Kos 2001), v avtorjevem slogu, izbiri motivov, njihovi obdelavi, predstavljanju in pretresanju. Hkrati je kakovostna poučna knjiga ustrezna s strokovnega vidika: prinaša informacije, ki jih lahko v danem kontekstu ocenimo kot resnične oz. kot najbolj ustrezne za opis našega sveta. V poplavi informacij samo trosenje ne-na-pačnih informacij ni dovolj. Pomembno je, da avtor smiselno izbere informacije, ki spadajo pod izbrano tematiko, jih predstavi v ustreznem kontekstu in razmerju. Bralca lahko zavede že pristransko ali površno nizanje informacij, izpostavljanje nebitvenega in/ali zapostavljanje bistvenega. Nenazadnje pa je za poučno knjigo, kot smo že poudarili, bistven prav odnos med knjigo in bralcem. Če želimo, da znanje pride do bralca, moramo razumeti tudi ciljno publiko, ki jo knjiga nagovarja. Poučna knjiga mora biti zanimiva in hkrati razumljiva. Pri tem je ključno razmerje med razumljivostjo in točnostjo. Da bi dosegel svojo ciljno publiko, mora strokovnjak svoje specializirano znanje do določene mere poenostaviti, pri tem pa ohraniti bistvo tematike/problema/teorije, ki jo/ga predstavlja. Vse naštetu ne velja le za tekst, temveč tudi za vse slikovno gradivo, ki ima v poučni knjigi pogosto ključno vlogo: bralcu omogoča estetski užitek, prinaša dodatne informacije in/ali dodatne razlage ali pa predvsem vzbudi zanimanje in/ali odpira dodatne smeri razmisleka.

Ker je nizanje splošnosti, ko govorimo o kakovostni književnosti, lahko problematično – prav izjemna, izstopajoča dela te splošne opazke mnogokrat prestopajo, premikajo – v nadaljevanju na kratko izpostavljam tri kakovostne poučne knjige. Vse tri so prejemnice več priznanj, med drugim vse tri priznanja zlata hruška za poučno knjigo, edinega priznanja za poučno literaturo v slovenskem prostoru. Hkrati pa sem izbrala tri čim bolj raznolika dela, vsako od njih primarno nagovarja drugo ciljno publiko (ki pa se lahko, prav zato, ker gre za zelo kvalitetna dela, poljubno razširi), vsako je plod drugega ustvarjalnega tima – pri dveh *Od genov do zvezd* in *Kje pa ti živiš?* gre za plod domače produkcije, pri tretji *Ne liži te knjige** pa za prevod igroknjige, ki izvorno prihaja iz Avstralije.

2.1 *Ne liži te knjige**

Igroknjiga, primarno namenjena skupnemu družinskemu branju s predšolskimi otroki pa tudi samostojnemu branju za bralce iz prve triade, predstavlja svet mikrobov. Knjiga se je v letu 2018 uvrstila med nominiranke za nagrado *Children's Book Council of Australia (CBCA) Eve Pownall Award for Information Books*, v Sloveniji pa je v istem letu prejela Priznanje zlata hruška za najboljšo prevedeno poučno knjigo.

Knjiga je plod skupnega dela treh ustvarjalcev. Idan Ben-Barak, magister mikrobiologije z doktoratom iz zgodovine in filozofije znanosti, večkrat nagrajeni avtor knjig s področja poljudne znanosti, je avtor večine besedila igroknjige. Julian Frost je uveljavljen ilustrator in animator s prepoznavnim, preprostim in prepričljivim risarskim slogom. Linnea Rundgren je avtorica fotografij izpod mikroskopa, ki so v igroknjigi združene s Frostovimi ilustracijami, sicer pa specialistka za znanstveno fotografijo in ilustracijo. Rezultat je igroknjiga, ki temelji na izvorni in posrečeni ideji: mladega bralca povabi, da iz knjige pobere mikroba Mimi in z njo spoznava različna okolja, kjer živijo mikrobi, pri tem pa odkriva pomemben, (pre)malo poznan del sveta, ki nas obdaja.

Bralec Mimi pobere na prst in se z njo poda na majico, na zobe in v popek, kjer, skupaj z Mimi, spoznava mikrobe. Ilustracije mikrobov so postavljene na podlago fotografij izpod mikroskopa – domišljajska pustolovščina pa v realni svet, ki nas obdaja. Igroknjiga otroka angažira, ga v prebiranju poveže s staršem oz. bralcem, odpira mu del sveta, ki večinoma ostaja neznan, in pri tem smiselno odmerja količino in težo informacij – z iluzijo govorečih mikrobov otroka zabava, a hkrati, v kontrastu z realističnimi fotografijami, jasno upove dejstvo, da gre za iluzijo (kot povejo literarni liki na koncu knjige: v resnici smo nekoliko drugačni). Nenazadnje otroke opomni, zakaj je pomembno, da si umivamo zobe, peremo majice in se tuširamo, a hkrati spretno zaobide pasti pretirane pedagoškosti.

Informacije so smiselno izbrane in vkomponirane v zgodbo/pustolovščino, so razumljive in hkrati točne. Mlade bralce nasmejijo, poučijo, predvsem pa jim odpirajo vrata za nadaljnje raziskovanje. Kot je zapisala strokovna komisija za priznanje zlata hruška: »Zaradi odličnih fotografij, prikupnih ilustracij in domiselnega oblikovanja je knjiga tudi prava likovna poslastica. Je revolucionarna in inovativna v svojem konceptu, saj združuje tako znanost kot otroško igro in zabavo, in v svoji naravnosti k zelo majhnemu otroku in njegovemu odraslemu, ki mu knjigo prebira.« (Lavrenčič Vrabec & Mlakar 2018).

Vsekakor knjiga, ki pritegne in nagovori mladega bralca, ga pouči in navduši za nadaljnje raziskovanje, vse skupaj pa prinaša z dobro domišljeno zgodbo in izdelano ilustracijo.

2.2 *Kje pa ti živiš?*

Tudi poučna slikanica o arhitekturi, primarno namenjena mlajšim osnovnošolcem, je plod skupnega dela treh ustvarjalcev. Živa Deu je redna profesorica na Fakulteti za arhitekturo Univerze v Ljubljani. Bara Kolenc je doktorica filozofije in hkrati pedagoginja z bogatimi izkušnjami v delu z mladimi. Njun skrbno premišljen tekst, v katerem se o razvoju arhitekture in večplastni vlogi človeških bivališč informiramo skozi domišljeno zgodbo, spremljajo ilustracije Damijana Stepančiča, enega najbolj uveljavljenih slovenskih ilustratorjev, ki v svoji ilustraciji prepleta avtorski humor z estetsko risbo, ki ima hkrati visoko spoznavno vrednost. Pri nastanku slikanice je kot strokovna sodelavka sodelovala tudi dr. Ljubica Marjanovič Umek, strokovno pa sta jo pregledala še Jure Kobe in Janez Suhadolc.

Mladi bralec pomen arhitekture, njene bistvene lastnosti, sestavne dele in vrste hiš spoznava skupaj z Nejcem, ki si zgradi čisto svojo hišico na drevesu. Ko s te hišice pride v svojo čisto pravo hišo, pa se pred bralcem odpre kompleksen, a hkrati jasen, medgeneracijski pogovor o različnih vrstah bivališč – v Nejevovi hiši namreč živijo kar tri generacije in kot ob koncu knjige Nejc ugotovi, da je njegova hiša stara in nova hkrati. Skozi zgodbo Nejc spozna »prahiše«, ogleda si načrt hiše, v kateri živi s svojo razširjeno družino, in spozna, kaj iz hiše naredi dom. Slikanica pred mladimi bralci odpira del sveta, v katerem živimo (naravo naših bivališč), a o njem redko premišljujemo, ga imamo za samoumevnega, s tem pa mlade bralce spodbudi za nadaljnje raziskovanje.

Prva izvirna slovenska slikanica o arhitekturi je prejela nagrado Zlata kocka 2011 za najboljši tiskani medij za otroke in mlade s področja arhitekture. V istem letu je prejela tudi Priznanje zlata hruška za najboljšo izvirno poučno knjigo. Kot je

zapisano v obrazložitvi: »Poučna slikanica, v kateri je literarno oblikovana zgodba le okvir za poučno vsebino, jasno in načrtno sestavlja dejstva, ki so potrebna za nastanek slehernega bivališča tako, kot to počno tisti, ki gradijo hišo.« (Lavrenčič Vrabc & Mlakar 2011)

Znova lahko vidimo, da gre za celovito domišljen projekt, ki skrbno izbrane informacije s področja, na katerem deluje ena od obeh avtoric, v obliki zgodbe, ki je dobro domišljena in izpeljana, predstavi mlademu bralcu, pri tem pa ga vseskozi nagovarjajo in hkrati izobražujejo tudi ilustracije.

2.3 *Od genov do zvezd*

Od Genov do zvezd je zbirka zgodb iz sveta znanosti, ki jo je napisal dr. Sašo Dolenc, diplomiran fizik in doktor filozofije ter verjetno eden najbolj znanih in dejavnih slovenskih popularizatorjev ali bolje rečeno tolmačev znanosti. Sašo Dolenc je že pred tem izdal kar nekaj zbirk s kratkimi zgodbami, ki pa so izšle bodisi v samozaložbi (oz. jih je izdalo društvo Kvarkadabra, katerega gonilni motor je Sašo Dolenc) bodisi pri založbah, ki načeloma izdajajo dela s področja znanosti. Knjiga *Od genov do zvezd* pa je izšla kot del zbirke *Najst* pri Cankarjevi založbi in je, tako kot druga dela, vključena v to zbirko, primarno namenjena starejšim najstnikom (starejšim osnovnošolcem in srednješolcem), sicer pa je, tudi zaradi večplastnosti besedila, ki mu v premislek znanosti pač sledimo, kolikor gre ali pa kolikor se nam ljubi, *cross-over* besedilo.

Dolenc je uveljavljen pisec s potrebnim strokovnim znanjem, predvsem pa kritičnostjo znanstvenika in filozofa, ki ga spremlja pri pisanju zgodb o znanosti, ter izdelanim občutkom za podajanje zgodbe. Knjiga *Od genov do zvezd* pa je lep primer avtorjevega sodelovanja z drugimi akterji, sodelovanja, ki je pripeljalo do nastanka najkakovostnejše poučne knjige. V tej knjigi avtor prvič sodeluje z ilustratorjem Igorjem Šinkovcem, ki motive iz njegovih zgodb dodatno ponazori, včasih tudi razloži ali pa odpre vrata za nov/nadaljnji razmislek. Ilustrator, kot smo že vajeni iz njegovih preteklih del (med drugim tudi sodelovanja s Prirodoslovnim muzejem Slovenije), nagovori bralca z estetsko izdelano in idejno domišljeno risbo. Hkrati se knjigi nedvomno pozna tudi delo z urednico, ki iz zbranih zgodb potegne kar največ: zgodbe, ki smo jih že brali v drugih kontekstih, so ponekod rahlo predelane, skrajšane itn., vse to pa botruje še večjemu bralskemu užitku.

Knjigo odpira zgodba iz slovenskega prostora, ki kombinira značilne elemente Dolenčevega pripovedovanja: znanstveno idejo ali tehnološko inovacijo poveže z osupljivimi dejstvi – znanost postavlja v svet, prikaže človeško plat znanstvenikov in/alí elemente, ki jih znanost prinaša ali pa odstira v našem vsakdanjem svetu. Pri tem Dolenc informira, mestoma tudi razlaga, predvsem pa navdušuje (nad znanostjo in nadaljnjim spoznavanjem sveta) in zabava. Tem ciljem sledijo tudi inteligentne ilustracije Igorja Šinkovca; ta je med drugim tudi natančen bralec Dolenčevih zgodb, ki mu dodaten premislek, na katerega za seboj potegne tudi natančnega opazovalca ilustracije, nikakor ni odveč.

Kot v recenziji knjige med drugim zapiše Ivana Zajc:

Večkrat je slišati mnenje, da je znanstvenikom njihova odkritja izjemno težko razložiti širši javnosti – novi Dolenčevi knjigi to uspe, saj so primeri iz sveta raziskovalnih odkritij podani izjemno preprosto in lucidno. Njihove poljudne razlage so dostopne in razumljive, zapisane

s plastičnimi primeri, s pomočjo katerih lahko tudi laični bralec zapopade vsebino. Poenostavitve v knjigi so glede na ciljne bralce razumljive [...] Namen knjige je seveda mladim predstavljati znanstvene vsebine. Vendar delo »poučevanja« ne razume ločeno od vsakršne vrednostne dimenzije, ampak oboje učinkovito združuje. [...] Spoznavna dimenzija bralcu ni servirana kot zaključeno in neizpodbitno dejstvo, ampak sprejemnika spodbuja k nadaljnjemu raziskovanju ali k iskanju analogij s sodobnim časom in prostorom. [...] Knjiga ponuja zanimive in sodobne povezave med znanstvenimi ugotovitvami in sodobnim vsakdanom. Znanje je torej povezano s svetom okrog nas, ki ga razlaga. (2018)

Knjiga je naletela na zelo dober sprejem pri bralcih in kritikih, v okviru projekta Zlata bralka, zlati bralec so jo leta 2017 dobili v dar vsi zlati bralci in zlate bralke, ki so skozi celotno osnovno šolo sodelovali v projektu Bralna značka. Leta 2016 je prejela tudi Priznanje zlata hruška za najboljšo izvirno poučno knjigo. Kot je zapisano v obrazložitvi: »Zgodbe, ki so preplet dejstev in izvirnega humorja tako avtorja besedila kot avtorja ilustracij, predstavljajo različna ozvezdja na nebu vedenja in znanja«. (Lavrenčič Vrabec & Mlakar 2016)

Od genov do zvezd je pravzaprav klasičen primer dobre poljudnoznanstvene knjige, ki pokaže, kako z dobro zgodbo bralcu ne le predstavimo informacije, temveč pri njem predvsem prebudimo zanimanje za svet, ki ga obdaja in katerega pomembni sestavni del je tudi znanost. Hkrati pa izpostavlja vlogo dobre ilustracije, tudi kadar gre za delo, ki je primarno namenjeno starejšim bralcem (za katere načeloma izhajajo knjige brez ilustracij), in konstruktivnega sodelovanja s celotno založniško ekipo, od urednice do oblikovalke.

*

Izbrana tri dela za nagovarjanje bralcev in predstavljanje pojavov, ki so v središču njihovega zanimanja, uporabljajo zelo različne pristope, a so si hkrati v marsičem sorodna: med drugim vse tri prepletajo zgodbe in ilustracije, ki bralca zabavajo s poučevanjem – informiranjem, ozaveščanjem, ki pa nikoli ne postane pretirano pedagoško. Ta preplet različnih plati je povezan tudi s sodelovanjem različnih ustvarjalcev in hkrati s strokovno podkovanostjo in široko razgledanostjo avtorjev, ki so pogosto strokovnjaki na več področjih. Čeprav vse tri knjige sledijo splošnim lastnostim kakovostne poučne knjige, ki smo jih našli na začetku tega poglavja: domišljenost vseh treh področij – umetniškega, strokovnega in pedagoškega, skrben izbor informacij, usklajenost razumljivosti in točnosti, razumevanje ciljne publike, odpiranje nadaljnjih poti za premislek itn. – jih ne bi mogli predstaviti kot modelov, ki jih je, da bi ustvarili odlično poučno knjigo, potrebno le še posnemati. Vsem trem knjigam je namreč sorodno še nekaj: izraziti avtorski pečat, tako avtorja/avtorjev teksta kot ilustratorja/ilustratorjev.

3 Zakaj je dobro brati kakovostne poučne knjige

Poučnim knjigam je prostor strokovnega pretresanja razmeroma ozko odmerjen. Če pogledamo, koliko prispevkov o knjigah, nagrajenih s priznanjem zlata hruška, najde sistem COBISS, je razmerje med nagrajenkami zadnjih dveh let 8 : 1 za leposlovne knjige proti poučnim knjigam, če bi vključili še predhodno leto, bi bilo razmerje v prid leposlovnih knjig še mnogo višje.

Manko recenzij je povezan tudi z manjšim medijskim odzivom. Ne gre pa za edini ozko odmerjeni prostor poučne knjige, čeprav je tega najlažje objektivno izmeriti. Poučne knjige manjkrat najdemo na seznamih predlogov za prostočasno branje, predvsem v višjih razredih osnovne šole so poučna besedila redko del šolskega kurikula.

Najverjetneje je vzrok potrebno iskati tudi v dejstvu, ki smo ga že nekajkrat izpostavili, da gre za knjigo na preseku več področij. Tako se največkrat zgodi, da knjige ne vzame za svojo vsako od obravnavanih področij, temveč nobeno. Posledično tovrstne knjige težje najdemo pot tudi do bralcev. Pa je tako stanje sploh problematično? Zakaj bi naj bralci sploh vzeli v roke kakovostno poučno knjigo?

Zanimivo izhodišče ponuja avstralska raziskava iz leta 1996 (Simpson) – čeprav časovno in prostorsko relativno oddaljena, se zdi aktualna za naš sočasni kontekst. Raziskovalka je skozi šolsko leto spremljala razred tridesetih otrok, za katerega je učiteljica zasnovala »bralni projekt«: osnovali so razredno knjižnico, vsak dan so v manjših skupinah skupaj 45 minut brali izbrani roman, o katerem so se kasneje pogovarjali z učiteljico, poleg tega pa so vsak posebej tiho brali 30 minut knjigo po lastni izbiri; hkrati so za vsakega otroka beležili število in vrsto prebranih knjig. Anketa pred začetkom bralnega projekta je pokazala, da deklice praviloma rade berejo, a večinoma predvsem leposlovje. Po drugi strani se je kot bralce opisala le dobra polovica dečkov, a jih je od tega kar 90% bralo tako leposlovje kot poučne knjige. Takšen trend je bilo opaziti tudi tekom projekta. Deklice so bile v povprečju mnogo bolj zagrete bralke, predvsem pa so raje posegale po romanih iz razredne knjižnice, ki jo je skrbno izbrala učiteljica, vodja bralnega projekta. Po drugi strani so dečki prebrali manj, predvsem pa je bil njihov nabor bolj raznolik, vključeval je pomemben delež poučnih knjig in stripov, ob tem pa so bralci manj izhajali iz izbora knjig v razredni knjižnici ter bolj iz lastnih interesov. Zanimiv preobrat se je pokazal, ko so razredno knjižnico dopolnili z naslovi poučnih knjig: medtem ko so dečke v povprečju zanimala zelo različna področja, ki so jih obravnavale poučne knjige, deklic sicer širok in kakovosten nabor poučnih knjig ni navdušil, njihovi interesi pa so bili zelo zamejeni (konkretno: konji in domači ljubljenci).

Avtorica prispevka na podlagi opazovanja in interakcije z razredom izpelje naslednje zaključke: Bralni projekt je zasnovala učiteljica, tudi sama strastna bralka. Z njenimi bralnimi preferencami – ljubeznijo do leposlovja, predvsem romanov – se je poistovetil del razreda, v katerem so bistveno prevladoval deklice. Blizu jim je bil tudi učiteljin način doživljanja literature: sodoživljanje z literarnimi liki, pogovor o njihovih občutkih in odločitvah. Skupini bralcev, v kateri so prevladovali dečki, pa takšen pogovor o knjigah ni bil blizu, bolj kot pogovor o občutkih literarnih likov so jih zanimali zgodba in dejstva.

Po mnenju raziskovalke je takšen bralni projekt koristil predvsem tej drugi skupini bralcev: odprl jim je svet, ki jim še ni bil tako domač, torej drugačen pogled na prebrano. Prav pri tej skupini je tekom bralnega projekta prišlo do največjih sprememb – količina in hkrati kompleksnost prebranega sta se bistveno povečali. Po drugi strani prvi skupini strastnih bralcev ali morda bolje rečeno bralk leposlovja bralni projekt ni razprl sveta raznolikih žanrov, čarov poučnih knjig, pomena dejstev ... In prav branje tovrstne literature – razumevanje dejstev in teorij, tehtanje različnih razlag – naj bi po mnenju avtorice in strokovnjakov, ki jih navaja, pomembno prispevalo k opolnomočenju bralcev/bralk za delovanje v družbi – npr. v svetu politike in financ.

Prispevek nas pripelje do dveh ugotovitev, ki bi jih radi prenesli v nadaljnji premislek o pomenu branja poučnih knjig:

1. *Poučne knjige (lahko) nagovorijo drugo vrsto (potencialnih) bralcev kot leposlovje*: pri tem se nam delitev na dečke in deklice, ki jo izpostavlja omenjeni prispevek, niti ne zdi bistvena. Po eni strani nam, če je razlika med spoloma res signifikantna, lahko kdaj olajša prvi nagovor bralca, a lahko hkrati potegne za sabo nepotrebno posploševanje, v katerem se lahko posamezen bralec tudi izgubi. Hkrati se v stroki postavlja tudi vprašanje, če ni razlikovanje po spolu pogosto povezano predvsem z družbenimi pričakovanji (Merga 2017).
2. *Branje poučnih knjig spodbuja in neguje specifične veščine, specifične načine branja in premišljevanja o prebranem*: raznolikost bralnih gradiv bralcu omogoča spoznavanje različnih načinov branja in pisanja in je pomemben del vzgoje kritičnega bralca.

3.1 Poučne knjige nagovarjajo specifično skupino (potencialnih) bralcev

Poučna knjiga lahko bralcu ponudi drugačno bralno izkušnjo kot branje leposlovja.

Po eni strani se od leposlovja lahko razlikuje v svoji formi. Poučne knjige so pogosto razdeljene na posamezna tematska poglavja, neredko pa tudi znotraj poglavij na krajše vsebinsko smiselne enote. Tekst je velikokrat v sogovoru z ilustracijo ali drugim slikovnim gradivom. To omogoča branje in razumevanje po kosih, hkrati pa bralcu omogoča povezovanje in kombiniranje različnih vrst sporočil: teksta s sliko ali pa posamezne informacije z drugimi informacijami v večjo sliko.

Še pomembnejša pa je vsebinska razlika med poučno knjigo in leposlovjem, pomembno povezana z dejstvom, da je poučna knjiga knjiga na preseku različnih področij ter posledično knjiga, ki ta področja povezuje in lahko (potencialnega) bralca preko področja, ki ga zanima – pa naj gre za šport, naravo, kuhanje, znanost itn. – pripelje v svet branja ali pa navdušenega bralca navduši za posamezno področje, ki ga predstavlja na domišljen, zanimiv in/ali inovativen način. Čeprav ne gre za primere, ki bi bili statistično signifikantni, se nemalokrat zgodi, da uspešni znanstveniki poročajo o izjemnih poučnih knjigah, ki so jih že kot otroke navdušile za njihovo raziskovalno področje, saj ima kakovostna poučna knjiga lahko velikokrat vlogo mentorja, prvega navduševalca.

Poučna knjiga lahko preko navdušenja za področje, ki ga odpira, spodbudi navdušenje za branje, slednje pa je pomembno povezano tudi z bralno uspešnostjo (Pečjak & Bucik, 2004).

3.2 Branje poučnih knjig spodbuja in neguje specifične veščine branja in razumevanja

Specifike poučnih knjig ne nagovarjajo samo različne vrste (potencialnih) bralcev, temveč lahko spodbujajo in negujejo tudi različne bralne veščine. Anne Simpson v svoji študiji (1996) izpostavlja predvsem razumevanje in kritično presojanje dejstev in zaključkov, kar povezuje s sposobnostmi, ki so potrebne npr. tudi za delovanje v svetu politike in financ.

Temu bi vsekakor lahko dodali še razumevanje znanosti, metod raziskovanja in arhiva znanja, kar je podlaga za znanstveni napredek in razvoj tehnologije, hkrati pa pomembno sooblikovanje sveta, v katerem živimo.

V današnjem času je izjemno pomembno, da znamo ločiti med različno kvalitetnimi informacijami, da znamo najti ustrezne informacije, razumeti njihovo povezanost s kontekstom in si ustvariti celovito sliko, nemalokrat tudi različne plati določenega pojava. Prav to je tudi ena od pomembnih prednosti kakovostne poučne knjige, ki ji zagotavlja mesto v poplavi drugih medijev, pri čemer se njeno vlogo v sodobnem svetu najpogosteje premišljuje v odnosu do svetovnega spleta. Medtem ko nam splet ponuja izjemno veliko množico informacij, ki jih moramo – če želimo, da je znanje, ki ga omogoča, tudi uporabno – znati odbrati in kritično ovrednotiti, je v kakovostni poučni knjigi to delo že opravljeno: odbrane so informacije, ki so za obravnavano temo in glede na ciljno publiko knjige najbolj relevantne ter ponujajo zadovoljivo kompleksno in hkrati razumljivo podobo pojava, ki nas zanima. A hkrati kakovostna poučna knjiga ne prinaša le nabora informacij, bralca spodbuja tudi h kritičnemu, samostojnemu razmišljanju in nadaljnjemu raziskovanju. Kakovostna poučna knjiga je tista, ki nam pokaže različne plati sveta, ki nas obdaja, hkrati pa odpira vrata za nadaljnja odkrivanja. Znanje, ki ga bralec tako pridobi, je lahko dobra podlaga tudi za kritično presojanje informacij na spletu, ki lahko za kompetentnega iskalca predstavlja zakladnico (potencialnega) znanja. Kot taka se kakovostna poučna knjiga pomembno povezuje z drugimi mediji, tako z leposlovjem kot z arhivi znanja na svetovnem spletu. Znanje, ki nam ga prinaša – sposobnost vrednotenja informacij, kritičnega razmišljanja itn. – lahko vpliva tudi na bralčevo kompetentnost na drugih področjih.

Tudi večkrat izpostavljena temeljna lastnost poučne knjige – dejstvo, da gre za knjigo na preseku različnih področij – se lahko pokaže kot specifična odlika. Kakovostna poučna knjiga povezuje različna področja, pri tem pa omogoča, spodbuja ali celo zahteva medpredmetno povezovanje, povezovanje različnih znanj, s tem pa nemalokrat tudi razmišljanje izven okvirjev. Nenazadnje lahko s poučno knjigo odpiramo dialog, ki pritegne kar največ akterjev: tako tiste, ki jim je blizu obravnavana tema (npr. šport, kuhanje, skrb za živali, znanost), kot tiste, ki so jim blizu knjige. Poučna knjiga torej lahko spodbuja in širi dialog.

*

Naj se za zaključek vrnem k izpostavljenim primerom kakovostnih poučnih knjig: s kakovostno poučno knjigo, kakršna je *Ne liži te knjige**, lahko mlademu bralcu odpiramo svet, ki ga obdaja, in ga navdušimo za nadaljnje raziskovanje. Lahko ga skozi skupno branje in igranje poučimo o pomenu osebne higijene. Nenazadnje lahko k branju pritegnemo malega raziskovalca, ki ga sicer bolj kot branje zanima opazovanje narave.

Z nekoliko kompleksnejšo poučno slikanico, kakršna je *Kje pa ti živiš?*, lahko z mladimi bralci odpremo dialog o bivališčih, ki bistveno sodoločajo naravo in kvaliteto našega sobivanja. Slikanica povezuje različna področja: spoznavanje okolja/naravoslovje (živalska bivališča, ekosistemi), umetnost (arhitektura), tehnični pouk (načrti, obrti), družboslovje (sobivanje generacij), slovenski jezik (literarni vidik slikanice) itn. To so lahko tudi vstopne točke, preko katerih lahko mlade, ki jih morda grajenje iglujev, bunkerjev in hišic na drevesih bolj zanima kot branje, pritegnemo k branju kvalitetne književnosti.

Nenazadnje je zbirka kratkih zgodb iz sveta znanosti, kakršna je *Od genov do zvezd*, primer poljudnoznanstvenega teksta, ki informira, medtem ko zabava, ob tem pa osvešča in v sodobnem svetu soustvarja mesto znanosti, ki je nujno potrebno tako za uspešno delovanje sistema znanosti kot za družbeni napredek. In spet gre za delo, ki lahko v svet brani potegne tudi tiste, ki jih zanimajo predvsem (znanstvena) dejstva, a jim Dolenčev pisanje odstre tudi potencial dobre zgodbe.

Viri in literatura

Tina Bilban, 2014: Opredelitev poučne knjige za otroke in mladino in lastnosti dobre poučne knjige. *Šolska knjižnica*, letn. 24, št. 3/4, 181-189.

Janko Kos, 2001: *Literarna teorija*. Ljubljana: DZS.

Darja Lavrenčič Vrabec in Ida Mlakar, urednici, 2019: *[Alfa], priročnik za branje kakovostnih mladinskih knjig 2019: pregled knjižne produkcije za mladino iz leta 2018*. Ljubljana: Mestna knjižnica Ljubljana.

Darja Lavrenčič Vrabec in Ida Mlakar, urednici, 2018: *Eden je svet, priročnik za branje kakovostnih mladinskih knjig 2018: pregled knjižne produkcije za mladino iz leta 2017*. Ljubljana: Mestna knjižnica Ljubljana.

Darja Lavrenčič Vrabec in Ida Mlakar, urednici, 2017: *Odklenjeni kriki, priročnik za branje kakovostnih mladinskih knjig 2017: pregled knjižne produkcije za mladino iz leta 2016*. Ljubljana: Mestna knjižnica Ljubljana.

Darja Lavrenčič Vrabec in Ida Mlakar, urednici, 2016: *Od gnezd do zvezd, priročnik za branje kakovostnih mladinskih knjig 2016: pregled knjižne produkcije za mladino iz leta 2015*. Ljubljana: Mestna knjižnica Ljubljana.

Darja Lavrenčič Vrabec in Ida Mlakar, urednici, 2015: *Človeknejezise, priročnik za branje kakovostnih mladinskih knjig 2015: pregled knjižne produkcije za mladino iz leta 2014*. Ljubljana: Mestna knjižnica Ljubljana.

Darja Lavrenčič Vrabec in Ida Mlakar, urednici, 2014: *60:40, priročnik za branje kakovostnih mladinskih knjig 2014: pregled knjižne produkcije za mladino iz leta 2013*. Ljubljana: Mestna knjižnica Ljubljana.

Darja Lavrenčič Vrabec in Ida Mlakar, urednici, 2013: *Ekvilibristika branja, priročnik za branje kakovostnih mladinskih knjig 2013: pregled knjižne produkcije za mladino iz leta 2012*. Ljubljana: Mestna knjižnica Ljubljana.

Katja Kemperle et. al., 2012: *Algoritem arene, priročnik za branje kakovostnih mladinskih knjig 2012: pregled knjižne produkcije za mladino iz leta 2011*. Ljubljana: Mestna knjižnica Ljubljana.

Katja Kemperle et. al., 2011: *Geneze – poti v bistroumne nesmisle: priročnik za branje kakovostnih mladinskih knjig 2011: pregled knjižne produkcije za mladino iz leta 2010*. Ljubljana: Mestna knjižnica Ljubljana.

Margaret Merga, 2017: Do males really prefer non-fiction, and why does it matter?, *English in Australia*, letn. 52, št. 1, 27-35.

Sonja Pečjak & Nataša Bucik, 2004: Bralna motivacija učencev v osnovni šoli, *Psihološka obzorja*, letn. 13, št. 4, 33-54.

Anne Simpson, 1996: Fiction and Facts: An Investigation of the Reading Practices of Girls and Boys. *English Education*, letn. 28, št. 4, 268-279.

Ivana Zajc, 2018: Sašo Dolenc: Od genov do zvezd: osupljive zgodbe iz sveta znanosti. *Sodobnost*, letn. 81, št. 3, 330-333.

Omenjena in obravnavana dela

Idan Ben-Barak, 2017: *Ne liži te knjige**. Ilustracije Julian Frost, fotografije Linnea Rundgren, prevod Ema Karo. Dob pri Domžalah: Miš založba.

Živa Deu, Bara Kolenc, 2010: *Kje pa ti živiš?* Ilustracije Damijan Stepančič. Ljubljana: Rokus Klett.

Sašo Dolenc, 2015: *Od genov do zvezd: osupljive zgodbe iz sveta znanosti*. Ilustracije Igor Šinkovec. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Stephen Hawking & Lucy Hawking, 2007: *George's Secret Key to the Univers*. New York: Doubleday.

Stephen Hawking & Lucy Hawking, 2009: *Jure in zakladi vesolja*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Anna Frank, 2007: *Dnevnik Anne Frank*. Prevod Polonca Kovač, ilustracija Janko Testen. Ljubljana: Mladinska knjiga.